

Gyöngyösi Kiséri András

Kemény, harcos alakja, eszes, tudós papja s jeles szónoka volt a kolozsvári kálvinisták fiatal egyházközségének s mégis csak néhány véletlen adat az, ami rövid időre terjedt, de jelentőségteljes működéséről reánk maradt.

Származási neve valószínűleg a mátraaljai Gyöngyös várost jelöli, amely egyuttal születési helye is lehetett. Csupán a külső-országokbeli forrásokból ismert családnéve elődeinek eredete helyére, Kisér-re utal, ezt azután alighanem a Jászság Kisér nevű helysége adta. Hiszen könnyen elképzelhető, hogy a töröktől kiszárolt alföldi tájakról nyugodtabb vidéket kereső család a 45-50 km távolságban emelkedő hegyek felé húzódott s ott telepedett le a hatvani szandzsákhöz tartozó Gyöngyös városában.

Születésének idejét az 1585-90 közötti évekre tehetjük, mint-hogy külföldi akadémiaíra 1614-ben iratkozott be, már pedig a továbbtanulni vágyó ifjúságnak ebben az időben 24-28 éves korában volt szokásban egyetemre mennie.

Mint-hogy a törökök Gyöngyös város egyházait és iskoláit nem bántották,¹⁾ valószínű, hogy Gyöngyösi is itt kezdette tanulását. Innen azután felsőbb tudományokra a debreceni scholába ment, ahol 1610 május 5-én Debreceni István lektorsága idejében írta alá az iskolai törvényeket.²⁾ De ő ekkor tanulmányában már jól előrehaladott diák lehetett, amit az is bizonyít, hogy az ifjúság bizalma nemsekára már contrascribának, majd 1613 július 1-én seniornak választotta meg.³⁾

Bethlen Gábor fejedelem jól tudva, hogy országa megerősödéséhez népének komoly, tudós vezetőkre van szüksége, ezért a hiá-

---

1) Fekete Lajos: A gyöngyösi református egyházközség török iratai. Et. 1943: 406-26.

2) Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. II. Pápa, 1908. 102.

3) I. h.

nyok pótlására Erdélybe telepítette át Magyarország szomszédos részének legkiválóbb lelkipásztorait, valamint a scholák legjelesebb diákjait külső országokbeli akadémiákra küldötte, ahol az ő költségein, meg egyes főurak anyagi támogatása mellett⁴⁾ nyugat-európai tudós színvonalra fejlesztették tudásukat. Így adja tudunkra Szenczi Molnár Albert Bethlen Gáborhoz 1617 decemberében Oppenheimből intézett levelében, mondván, hogy a fejedelem alumusai közül ebben az esztendőben Heidelbergában tanulnak: Petrus Vátzi, Andreas Gyöngyösi, Stephanus Gelei, Johannes Albensis, Caspar Boyti, Martinus Szilvási. 5)

Gyöngyösi tehát 1614 június 17-én iratkozott be a Neckarparti város egyetemére s itteni tartózkodása alatti minden költsége Bethlen Gábor támogatásából nyert fedezetet.⁶⁾

A külső országokat járó magyar papjelöltek eleintén a Luther miatt nagy tekintélyre emelkedett wittenbergi egyetemet látogatták, azonban a Formula Concordiae elveit valló professzorok türelmetlen maguktartásával elidegenített hallgatók csakhamar a IV. és V. Frigyes gyámolítása alatt virágkorát élő heidelbergi egyetemhez pártoltak át. Mindkét uralkodó különben is koruk legjelesebb tudós tanárait gyűjtötte ide, akik közül Bethlen különösen a nagy-hírű Pareus Dávid előadásait ajánlotta pártfogoltjainak, minthogy ő volt Bethlen államegységésítés szempontjából is kedvenc elgondolásának: a kálvinisták és lutheránusok uniójának leglelkesebb hirdetője.⁷⁾

Gyöngyösi is Pareust választotta vezérlő professzorának, ami már csak abból is kitűnik, hogy eddigelé ismert vitatkozásait mind az ő elnöklése alatt tartotta és jelentette meg nyomtatásban. Első két disputációját: a De Praedestinatione-t már 1614 november

---

4) Lampe Fr. - Ember P.: Historia Ecclesiae Reformatae. Utrecht, 1728. 356.

5) Szenczi Molnár Albert levele Bethlen Gábor fejedelemhez. SpFüz. 1864: 668-69.

6) Szeremlei József: Közlemények a heidelbergi egyetem és könyvtára történetéből SpFüz. 1862: 562. - Zoványi Jenő: Adatok a heidelbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsorához. Prot. Szle. 1904: 113.

7) Angyal Dávid: Bethlen Gábor életrajza. Bp. 1899. 70.

26-án és a De Sacra Scriptura-t 1615 április 22-én,⁸⁾ a harmadikat pedig De Vno Vero Deo S. S. Trinitate-t 1615 október 7-én tartotta. Ezt az utóbbi, tizenkét lapnyi terjedelmű munkácskáját Gyöngyösi Kiséri András teljes neve alatt pártfogójának: Bethlen Gábor fejedelemnek, valamint Decsi István nevű váradi pap, bihari esperesnek ajánlotta.⁹⁾ Ezekon kívül Gyöngyösinek még egy üdvözlőversérről van emlékezet, amellyel Váczi Sutoris Péter nevű tanuló társának, a későbbi dési papnak, 1615 szeptember 30-án ugyancsak Heidelbergben tartott teológiai tárgy vitatkozását köszöntötte.¹⁰⁾

Meddig tartott Gyöngyösi külső országokbeli bujdosása, erre vonatkozó írásos bizonyítékunk nincsen, ennek ellenére azonban, mégis csak biztos megállapítást tehetünk. Ugyanis már láttuk, hogy Szenczi Molnár Albert az ifjúságnak szinte barátja volt s így természetes, hogy amiként itthoni pártfogója - Bethlen Gábor - is a tudományokban színvonalon álló s világlátott férfiaktól várta az ország szellemi felvirágoztatását, ugyanugy igyekezett ő is, a tanuló sereget maga köré vonva, minden erejével e cél szolgálatába szegődni. Ezért azután számon is tartotta az akadémiákon tanuló diákokat. Bethlenhez intézett soraival éppen ő adja tudunkra, hogy Gyöngyösi az erdélyi fejedelem alumnusa volt; ebből a körülményből tehát mindjárt reá is kell jönnünk, hogy hazaérkezésekor először is patrónusánál Gyulafehérvárott kellett jelentkeznie.

Előbbi cikkünkben már láttuk, hogy 1617 december közepére Gyöngyösi egyik alumnustársával együtt hazaérkezett s a fejedelemhez, meg a püspökhöz indult tovább. Azt is tudjuk, hogy Gyöngyösit a püspök - bizonyosan a fejedelem megegyezett akaratából - ekkora gyulafehérvári iskolához rendelte mesterül, ahol azután két esztendeig oktatta a discipulusokat.

A kolozsvári reformátusok kicsiny egyházközségének végleges megalakulását az 1612. évre határozhatjuk meg, minthogy ennek az esztendőnek április 22. napján avatták fel a romokból kiépített óvári templomot. A vallását nagy odaadással gyámolító Báthori Gá-

---

8) Szinnyei IV. 48.

9) RMK. III. 1151.

10) I. h. III. 1153. (Gyöngyösi itt is használja Kiséri családnévét.)

11) It. 1955: 344.

bor fejedelem anyagi értékű adományaival is annyira mélyről támasztotta alá az egyházközség alapfalát, hogy az ekklézsia minden szükséglete s a lelki vezetők életlehetősége kellő mértékben megadatván, mostmár minden erejüket az egyházi élet s az iskola szervezésére fordíthatták. De valóban szerencsésük is volt, hogy az alapokat az erőszakos Báthori rakta le, mert a méltányosságot mindég szem előtt tartó Bethlen soha sem cselekedte volna meg, hogy politikai cselekedéssel törje meg az unitárius Kolozsvár előjogait. Ez a magyarázata annak is, hogy harminc és egynéhány esztendőnek kellett eltelnie s más uralkodónak jönnie, amíg a kálvinista egyházközség tetemesen megnövekedett számu tagjainak ne csak a vallási szertartások gyakorlása, hanem a város közigazgatásában való részvételének joga is megadassék.

A kolozsvári egyházközség tulajdonképpeni megteremtője az erőszakú Tasnádi Ruber (Veres) Mihály püspök lelkiismeretesen gondoskodott a tanult és céltudatos vezetőről.¹¹⁾ Bethlen uralkodásának első évében az öreg-rendű Traszki másképpen Maróti Lukács pap mellett helyet adat a javakorabeli erejű Dési Istvánnak s ezzel a cselekedetével megszervezi a második papi állomást. Désit azonban 1616 nyarán fehérvári papságra rendeli s hihető, hogy Lukács pap ugyane tájban eltávozik az élők sorából. Helyükbe a korban idősebb Körmendi Mátyás esperes és a nagy tekintélyű Vári Alatus János lelki tanítókat állítja, az 1620. év folyamán azonban már őket sem találjuk e helyen.

A kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyvében feljegyezte, hogy 1620 január 23-án "Juta Jezerniczky Janos Vra[m] Fejeruarrol Andras papal egiüt B(iro) V(ram) h(agyásából) Vitte[m] nekj Ajandekot," vagyis ételt-italt.¹²⁾ Tekintettel arra a körülményre, hogy Jezerniczkinék, az állami jövedelmek főszámvevőjének,¹³⁾ vittek ajándékot, bizonyos, hogy András pappal, akit most már csakis Gyöngyösi Andrással azonosíthatunk, már mint állandóvá lett lakóssal találkozunk, akinek fogadásáról és mintegy három napi ellátá-

---

12) Sáfár. 1620: 16.

13) Jakab: Kolozsvár. II. 549. 557.

sáról - a katolikus Jezerniczkiel szemben - az egyházközségek kellett gondoskodnia. Egykoru, meg századvégi források 1620-ban Gyöngyösit már kolozs-kalotai esperesként is említik,¹⁴⁾ ezért nagyon hihető, hogy a Körmenyi eltávozásával megürült esperesi székre a kiválóan képzett teológust a partialis synodus mindjárt meg is választotta.

1618 szeptember 24-én meghalván Tasnádi püspök, utódjává még ugyanennek az évnek november 18-án Keserői Dajka János fejedelmi udvari papot választotta meg a Küküllőváron tartott zsinat.¹⁵⁾ Már ő hívta össze 1620-ban Enyedre azt a generális synodust, amelyről ugyancsak kivonatos megemlékezés maradt, arról a határozatról azonban mégis csak tudomásunk van, hogy Melotai Nyilas Istvánnak, a tiszántúli egyházak lemondott püspökének, most pedig a fejedelm udvari főpapjának Enyedi György unitárius püspök "Explicationes" című munkája ellen irt Speculum trinitatis című könyve megvizsgálására bizottságot rendelt ki, ennek azután tagjaiul jelöltettek ki Keserői Dajka János, Kállai Mózes, Alatus János, Torjai Péter, Dési István, Gyöngyösi András, Váczi Péter, Csepei Ferenc tudós lelképásztorok.¹⁶⁾ E terjedelmes munkát azután a bizottság átvizsgálta és kinyomtathatónak találta s ezért az 1622-ben Debrecenben ki is adatott,¹⁷⁾ Gyöngyösinek e bíráló bizottságba való bevonása is jó bizonyíték tanult és tekintélyes egyénisége mellett. De nem utolsó értéke mellett tanuskodik Bethlen Gábornak feleségéhez 1621 augusztus 21-én a pozsonyi táborból intézett levele is. Ebben elkeseredve panaszolja, hogy "Milotai (udvari pap) és Keserői (püspök) uramékat köszöntsed, engemet valóban pap nélkül hagyának, az Szepesinél egyéb velem nincsen, Gyöngyösit nem érdeklém az urtól, (vagyis Bethlen István kormányzótól), hogy kiküldje. Ezután kurvafi

---

14) ETA. IV. 192. - Series rerum című ref. konzisztoriális jegyzőkönyv. 354. (Az egyházközség levéltárában.) - Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1872. 42. - Benkő József: Transsilvania. Vindobona, 1778. II. 572.

15) Bod: Smirnai Szent Polikárpus. 61, 62.

16) Szilágyi István: Az erdélyi h. h. anyaszentegyház közzsínatainak végzései kivonatban. (Magyar protestáns egyházi és iskolai figyelmező. 1872: 7.)

17) BMK. I. 521.

taníttasson senkinek papot. Itt az táborban azért vagyon tiz prédikátor és mindennap 28 helyen megútk a dobot prédikációra és könyörgésre."¹⁸⁾ Ugy látszik, hogy a fejedelemnek nem volt tudomása arról, hogy a kedvelt papot közelebből mennyire súlyos csapások sújtották!

Gyöngyösi nevére legközelebb az unitárius egyházfiak 1621. évi számadáskönyvében találunk reája, e nagy szomorúságot jelentő adat június 17-én arról számol be, hogy "Pulsatu[m] est Filiola[e] Andreae Gongoesi Contionator[is] Trinitar[iorum] Hora .3. .den. 60." E kicsi gyermek elhunytá után alig egy hónap múltával, vagyis július 13-án meg azt látjuk, hogy "Puls(atum) Consorti Andreae-Goengoesi Contiona[tor]is Trinitarior[um] Maiori. 3. .fl. 1. den. 40."¹⁹⁾ E két adatból az sejtethető, hogy a fiatal asszony a gyermekágyból talán fel sem kelve, pusztult el leánykájával együtt. Gyöngyösi bizonyosan alig lehetett egy esztendőnél idősebb házas, amikor ez a kettős csapás reá szakadt. Rövid időre szabatotott életét ezután talán még nagyobb igyekezettel szentelte a közéletnek.

Alig telt el tiz esztendő a kolozsvári református egyházközség tényleges megalapításától számítva s a gyülekezet számbelileg máris tekintélyes nagyságúra növekedett. Hihetőleg ehhez Gyöngyösi buzgalma is hozzájárult, hiszen tudományosan képzett, jeles szónok, tekintélyes megjelenésű férfiú, miként az egykorú krónikáiról is emlékezetben hagyta, hogy "igen deli ember" volt.²⁰⁾ Kiváló szónoki képességét bizonyítja, hogy a legjelesebb ünnepi alkalmakkor az ő személye nem hiányozhatott. A többek között így találjuk Pulacher István városi sáfárpolgár számadáskönyvi tételei között: 1622 február 6-án "Gub(ernátor) V(runk) eo Na(gysá)ga Paranczollattira adatot B(iró) V(ram) ket hat, hat, louo zanat az Caluinista Deakok ala hogy Vyuarra Vigiek eoket... Szamos Vyvarig... Ezen 28 Deakokkal egiut hiuatja Gu(bernátor) eo N(agysá)ga Geongoesi Andras Praedicator Vramatjs Vyuarra, Dajka Tamas uitte ala harom loan atta[m] nekj fl. 1.den. 12 1/2." Majd onnan visszatérve, február 8-án ismét "Gubernator V(runk) eo N(agysá)ga Izeni Bjro

18) Gergely Sámuel: Bethlen Gábor levelei feleségéhez. TT. 1882: 133.

19) Unitárius egyházfiak számadáskönyve. 1821: 8. (Klt.)

20) Segesvári Bálint krónikája. ETA. IV. 192.

Vramnak, hogi Geongeosi Andras Vra[m] ala adat[n]a eo ke(gyel)me
egi Negi louo zanat, az Deakok alajs két zanat hat hat louut. Geon-
geosi Andras ala attak Nagi Lukaczi Negi loat Carkojg, attam] ne-
kj. 3 den.-" Ugyanakkor a diákokat is két hatlovas szánon vitték
Carkóig.²¹⁾ Ez az idézet ugyanis azt jelenti, hogy Bethlen István
kormányzó felesége, Csáki Krisztina elhunyván, felette Gyöngyösi
Szamosujváron is, meg az alsófehérmegyei Krakróban megásott sir-
nál is beszédet tartott.

Alig temették el Bethlen Istvánnét, ezután három hónap mul-
va ujjabb s még nagyobb feladat várt Gyöngyösire. Megelőzőleg a-
zonban - úgy látszik - a fejedelem magához rendelte őt, miképpen
március 14-én Keserűi Dajka János püspököt is Kassára hívatta.²¹⁾
Tehát április 11-én "Gub(ernátor) eo N(agysága) Paranczolattjara
Vizik B(iró) V(ram) h(agyásából) Geongeosi Andras praedicator
Kaundert Janos ket loan es Dancz Janos ket loan Varadig, attam]
4 lotol fl. 6.den.-." ²³⁾ Ennek az utnak a jelentőségét alább fog-
juk észrevenni.

A nikolsburgi béke megkötése után a fejedelem nemsokára ha-
zafelé igyekezett, hogy az 1622 május 1. napjára Kolozsvárra hir-
detett országgyűlésen részt vehessen. Elébe ment s így vele együtt
tért haza a már nagybeteg fejedelemasszony is, akin azután, Vára-
dot elhagyva, mind jobban erőt vett a gyilkos betegség, ez pedig
több, mint egy heti szenvedés árán, május 13-án Kolozsvárt végzett
is vele.²⁴⁾ Az elhunyt fejedelemasszonyt Bethlen nagy pompával te-
mettette el. A szertartások meghallgatására már Kolozsvárra nagy
tömegek gyűltek össze, amelyek innentől Fehérvárig kísérték el a
koporsót s felette még utközben, úgy mint Tordán és Enyeden is tar-
tottak gyászistentiszteleteket.

Az első beszédet a test koporsóba tételekor, vagyis május
14-én Melotai Nyilas István fehérvári udvari főprédikátor tartot-
ta, a másodikat május 18-án a palotában, vagyis a fejedelemasszony
szállásán: Stenczel András nagypiaci házában már Gyöngyösi András
kolozsvári főprédikátor mondta magyar nyelven. A következő napon a

21) Sáfár. 1622: 84, 85.

22) i. h. 1622: 201.

23) I. h. 1622: 91.

24) ETA. IV. 191.

püspök, másnapon pedig megint Melotai, 22-én újra a püspök s Szilvási K.Márton bánffihunyadi pap, a fejedelem egykori alumnusa prédikált. 23-án Gyöngyösi mondott magyar nyelvű beszédet. 24-én azután a testet Torda irányába indították utba, majd újabb és újabb prédikációk után május 26-án Enyeden megint csak Gyöngyösi tartott magyar nyelvű gyászistentiszteletet, mignem ugyanezen a napon a püspök zárta be a szertartások első csoportját.²⁵⁾ Ezeknek a gyász-ünnepségeknek a befejezése után Bethlen e kedvelt papját a saját lovaival küldötte haza Fehérvárról, miképpen Zeczi (Seres) István városi sáfár feljegyezte: 1622 május 28-án "Geongeosi Andras Papot küldj eo felsege haza maga hat loa[n], attam az kuczisoknak 1/4 baranlyt fl. - den. 8. kenjerre den. 8. borrajs den. 8, zabot adatot bi(ró) V(ram) Varoset."²⁶⁾ Ettől az időtől számított egy hónap múlva Károlyi Zsuzsánna temetésére való gyülekezésképpen már egyre-másra érkeznek és mennek tovább Fehérvárra a főemberek s a városok meg az egyházak küldöttségei. Az észak-erdélyi, a részkebeli valamint a magyarországi papok és deákok alá lovas és ökrös szekereket adat a város, június 24-én pedig azt olvassuk a számadáskönyvből, hogy "Vrunk Paranczoluam, hoga Geongeosi Andras es az Cantor ala adatna B(iró) V(ram) 4 loat Fejeruarig. Vitte eket Kucsis Andras 4 loan Fejeruarig, attam nekj fl. 3. den 5o."²⁷⁾ Egeresi Mihály deáknak, a kolozsvári reformátusok kántorának, **nemkülönben** feladat jutott a június 29-től július 3-ig tartott temetési szertartásokban, minthogy azonban ekkor a püspökön kívül csak a kapcsolt részkebeli, meg a magyarországi lelkipásztorok mondtak beszédet, illetéknéppen tehát Gyöngyösi többet nem szónokolt. Az összes beszédek Exeqviarvm Caerimonialium Libelli Dvo cím alatt 1624-ben Gyulafehérváron kiadattak s így ez Gyöngyösi előbb említett három beszédét is magában foglalja.²⁸⁾

A temetési ünnepségek elmúltak s annak visszhangjaképpen maradt itt a fejedelemasszonynak utolsó rendelkezése; egyik pontjának végrehajtásával Bethlen a kedvelt papot bizta meg. Az 1622-esztendőbeli kolozsvári harmincadosok számadáskönyvükben említik "Item Vrunk[na]k eo fel(sé)genek egy mandatumat, melyben Para[n] chyl-

25) RMK I. 539.

26) Sáfár 1622: 137.

27) I.h. 1622: 98.

28) RMK I. 539. sz. 11-22, 68-80, 112-24.1.

ta volt eo fel(sé)ge hogy Giengieosi Andras Calvinista p(rae)di-
catornak administralnank fl. loo. mely fl. loo. Aszoniunk hagyot
volt Testamentumb[an] az Ispotaliokb[an] el osztanj:meliteol qui-
etalliais."29) A szegényekről való gondoskodásnak különben más-
kor is nem egy jelét adta mind a fejedelem, mind pedig az elhunyt
fejedelemasszony.

Ennyit tudunk Gyöngyösi külső szerepléséről. Belső munkálko-
dására csakis a krónikairó Segesvári Bálint megjegyzéséből követ-
keztethetünk. Szerinte ugyanis Gyöngyösi, "az ki azon igyekezett,
hogy az piacon való templomot nyerhesse meg az fejedelemtől; de
az Isten nem engedte azt meg neki, mert nem járt az Isten paran-
csolatjában, hogy az másét hamisan ne kívánja."30)

Segesvári unitárius volt s így természetes, hogy a maga szem-
szögéből nézte Gyöngyösi törekvését. A történetíró ezt helyesebb-
nek is tarthatja, mert így szépítgetés nélkül láthatja meg a hely-
zetet, amelyről azután könnyebben faraghatja le a túlzott aláfes-
tést. Gondoljuk azonban el, hogy amikor Báthori Gábor Kolozsvárt
megteremtette a református egyházközséget s számukra az óvári be-
szakadt tetejű templomot elfoglalva, felépítette, ezzel a cseleke-
dével mintegy éket vert az unitárius klostromkörbe. Hiszen a
szentegyház mellé szorosán odaépített iskola továbbra is unitárius
maradt, sőt ha a templom teteje 1600-ban be is omlott s amiért a
közbejött megpróbáltatásos idők miatt a városnak még mindég nem
volt módjában felépíttetnie, a méltányosság elve alapján tulajdon-
képpen mégsem szűnhetett meg unitárius istenházának maradnia! Ma-
ga a városi tanács ezért gördíthetett mindenféle akadályt e temp-
lomnak más vallás tulajdonába való beiktatása elé, kétszer is meg-
akadályozván annak átadását, mignem harmad izben a politikai meg-
torlás egyik feltételét képezhette az átadásba való beleegyezés.
A kénytelenségből való hozzájárulás alól azonban a város azonnal
feloldozva érezte magát, mihelyt Báthori helyét új fejedelem fog-
lalta el. Bárha az 1613 október 24-én, 1614-ben, 1615-ben újra és
újra benyújtott ellenmondásnak³¹⁾ sem lett semmiféle látható ered-
ménye, azonban bizonyosnak tarthatjuk, hogy a vitathatatlan méltá-
nyosság elve gondolkozásra készítette mind a kolozsvári kálvinis-
ta egyház vezetőit, mind a püspököt, sőt magát Bethlen Gábort is.

29) A kolozsvári harmincadosok számadáskönyve 53, 65. (Klt.)

30) ETA IV. 192.

31) Keresztény Magvető 1887.

Kétségtelen helyzet, hogy a középkori egyháznak nagy erősségei voltak a klostromkörök s a hozzá tartozó intézmények egységesen igazgatott szelleme. Ez az erősség átöröklődött az ujkori protestáns egyházszervezetbe is s most ezt támadta meg Báthoritól az unitárius egyház klostromkörébe vert ék, anélkül, hogy a reformátusok számára is nélkülözhetetlen saját klostromkört is megteremtette volna. Nos, tehát Gyöngyösi talán nem is minden önzés nélkül ezért gondolt arra, hogy a nagypiaci pompás szentegyházat a maga ekklézsiájának csereképpen megszerezze, ezzel ugyanis elérte volna, hogy az ék kihuzatott volna az unitárius vallási intézmények egységéből, viszont az ő gyülekezete is teljesen elkülönült klostromtömbbé szerveződhetett volna. Természetesen erre a vezető vallásból második helyre lefokozó cserébe az unitáriusság nem mehetett bele s így e gondolat komoly tárgyalásra netalán még a fejedelem elé sem került, ellenben a fennálló ferde helyzet - úgy vélem - továbbra sem hagyhatta nyugton Gyöngyösit. Az ő tevékenységének és fáradhatatlanságának tulajdoníthatjuk azt a másik megoldási lehetőséget is, amelyet elvileg az 1622 május hónapi kolozsvári országgyűlés VI. törvénycikke szegez le. Tervével bizonyosan Bethlennek még 1617-ben kifejezésre juttatott elgondolásába kapcsolódott bele, amely az elmúlt idők zivataraitól kipusztított tudós férfiak utánpótlására Kolozsvárt akadémiát szándékozott létesíteni. A fejedelem terve azonban idő- és pénzhány miatt egyelőre halasztást szenvedett. De most a város lakosságától lerontott farkas-utcai jezsuita klostrom-épületeknek akadémia létesítésére való adományozása s ezzel együtt a református egyházközségnek e templom, mint központ köré nagyszerű intézményekkel történendő megszállásának és felvirágoztatása lehetett Gyöngyösi törekvése. Talán Kovacsóczi kancellár meglátását átvéve, vagy legalább is segítségét megnyerve, abban a tájban együttesen szerkeszthették meg a hivatkozott diétai előterjesztést, amikor 1622 április 11-én a kormányzó rendelete következtében Gyöngyösi a fejedelem elé ment Kassa irányában. Igaz, hogy ez a törvénycikk csak az akadémia létesítését foglalja törvénybe,³²⁾ de akadémia templom nélkül nem lehetett s így ez tulajdonképpen az egyházközségi klostromkör megszervezését jelentette, azzal a célzattal, hogy az minél kiválóbb

32) EOE VIII. 96-97.

intézményekkel birva, az akadémia kedvéért minden vonalon a legjelesebb módon fejlesztessék ki. Gyöngyösi azonban elhunyt, mielőtt tervét a törvényes alapról tovább indithatta volna. Elképzelése egy emberöltő mulva részben ugyan, de mégis csak megvalósult, öröla azonban, akitől a kezdő lépés származhatott, egészen elfeledkeztünk.

Gyülekezetén belőli mindennapi életével kapcsolatosan jóformán semmit sem tudunk. Csupán az 1622. évi harmincadosok számadáskönyvében találjuk, hogy a városi tanácsbeliek "attak eo kmgk be ugian Gieongieosi Andras Vram[nak egy quietantiajat három szaz forintrol fl. 300. mellyet ez mostani 1622. 7 Junij, az eo fel(sé)ge rendelese szerent, eo kmgk administraltak, az harminczad Jeouedelve arendajabol."³³⁾ A mellékletképpen csatolt külön cédula szerint, amelyet a városi jegyző állított ki, e járandóság 1622 május 1-től egy évre előre számítva adatott ki.³⁴⁾ E járandóságnak előre való kifizetése már egymagában is bizonyíték Gyöngyösi erélyessége mellett, holott megelőzőleg, így 1615 február 20-án is magának a fejedelemnek kellett megsürgetnie, hogy ezt az összeget a városi tanács a kolozsvári harmincadról kiutalja.³⁵⁾ Ez az elszámolás különben Báthori Gábor 1610. évi adománylevelén alapszik, amelyet azután 1614-ben és 1625-ben Bethlen Gábor is megerősített.³⁶⁾ A harmincad jövedelméből adományozott összegnél még nagyobb értéket tett ki a városi dézmának quártája, amely főképpen a buza, bor és méhek járandóságából telt ki. Az egyházi szolgák készpénzfizetése az előbbi, míg a természetbeli ellátmányok az utóbbi jövedelemből folyósítottak. Minthogy az ekkori sallarimumok nagysá-

---

33) Harmincadosok 1622: 53, 65.

34) I. h. 1622. a 39. laphoz mellékelt külön papirosszelet szövege: 1622. "Die 9. May. Ex Commissione Amplissimor[um] D. Senator[um] Zabo Andras V(ram), Es Stephe[n] Mintler V(ram) Harminczados Vraim, az Calvinista Vrainknak adgiak megh az Vrunk eo felge kglmes donatioja zerint, az haro[m] szaz forintot id est fl 300./ - az Colosvarj harminczadnak Are[n]dajabol, melj zolgal a die prima May Anni praesentis, vsqz ad die[m] Pri mu[m] eiusdel[m] mensis May, Anni Immediate futurj 1623. mivel hogj ezzel Annuatim tartozunk, Praesentis signature testimonio.-Notar mp."

35) Fekete Mihály: A kolozsvári ev. ref. főtanoda története. Kolozsvár, 1875. 19.

36) Eredeti adománylevelek a kolozsvári ref. egyházközség levéltárában.

gáról nincsenek biztos feljegyzéseink, csak a borjárandóságról nyerhetünk valamelyes képet abból a feljegyzésből, amelyben, mint az 1622. esztendei városi bordézmások október 12-én számadásukban feljegyzett "Memoriale"-ja szerint: "Gieongieossy Andras vram es Leorincz vra[m] zamara az kik mustot vittenek be, keßuetkezik: Viczei Mathe Vra[m] Gieongieosi vra[m] zamara Vr(narum) 95. Item Idem Eidem Vitetet be Vr:64.Kraiczar Andras vra[m] vgia[n] Gieongieossi vram zamara vitetet be Vr: 54. Marton Deak Hidalmasi v-gia[n] Gieongieosi Andras vra[m] zamara vitetet be Vr: 31."³⁷⁾ E három megnevezett férfi közül Viczei Máté értelmes, gazdag és jótékony árus ember volt, aki Szenczi Molnár Albertet is nem egy ízben támogatta könyvei kiadásában. Különben ő volt az egyházközség főjóltevője (fautor), aki olyanféle feladatkört töltött be, mint a későbbi időben a főpatrónus, vagy főkurátor (főgondnok). Viczei bizonyosan Gyöngyösinek is hathatós segítőtársa volt.

Ebből az idézetből látjuk, hogy Gyöngyösinek az 1622. évi dézmából 244 veder must jutott. Ebből következtetjük, hogy mindenféle járandósága körülbelül annyi lehetett, amennyit harminc év múlva itt paposkodott Veresmarti Gáspár első pap kapott az egyházközségtől. Tehát készpénzfizetése mintegy 250-300 magyar forint, ehhez posztóra, fára, disznóra, kaphatott még mintegy 50 forintot. Természetbeni ellátmánya az Óvárban a kálvinista schola szomszédságában levő lakáson kívül a fenti bormennyiség és buza mintegy 25-30 nagy köből. Anyagi gondja tehát nem volt s különösen, hogy feleségét és gyermekét is elvesztette, egészen magára maradt, bárha nem lehetetlen, hogy - az egykori szokást követve - házastársának 1621 július 13-án történt elhunytá után nemsokára, talán még ugyanebben az évben, ismét feleséget hozott a házhoz.

Segesvári Bálint krónikájában megemlékezett arról a szörnyűséges csapásról, hogy 1622 "Augusztusban kezdeték igen szörnyű her-

---

37) Városi bordézmások feljegyzése 1622. 37.lap alján és 64. lap. E Memoriale további tételei szerint: "Leorincz vra[m] zamara Balk Mihaly vra[m] vitetet be Vr. 70. Vgia[n] Leörincz vra[m] zamara Hertely Andras vitetet be Vr. 52. Ad ra[tilonem] Ecclesiae Calvinianae Andreas Kirschner Kozma vitetet be Vr: 79. Ad ra[tilonem] eiusde[m] Ecclesiae Caluinianae Jonas Deak vra[m] vitetet be Vr: 102. Item Kalmanchiej vra[m] vitetet be Vr:7. Item Kalmanchej vra[m] adot adossagba Kapusi Antalnak Vr:86. Beis vittek."

telen való pestis; minekelőtte kezdeték, az menykő elsőbben esék az thorda-utszai kis ajtón alól az város kőfalára az kis erkélyben, az hun egy darab leszakada benne; másodsor uté az thorda-utzában az kis ajtón való tornyot; harmadszor esmég az rabok tornyát uté, mely ugyan meg is gyula hamar tölle. Ez az pestisnek jelensége volt, mely pestisben néhány fő emberek és lelkipásztorok halának meg.³⁸⁾ Első gondolatunkban Gyöngyösit is ide soroztuk, ennek ellenére azonban egészen bizonyosnak mondhatjuk, hogy e rettenetes veszedelem őt mégis csak elkerülte. Ezt éppen az a körülmény bizonyítja, hogy a dögvészes beteg egy, legfennebb két nap alatt elpusztul, mig nem ő ekkor valóban megbetegedvén, de legalább is 6-8 hétig küzdött a kórság ellen. Ezen kívül azt is bizonyossággal hozhatjuk fel, hogy e kivédhetetlen ragályban elhunytakat 1-2 nap alatt föltétlenül eltakarították a föld színéről, mig nem Gyöngyösit halála után csak nyolcad napra temették el.

Valószínű, hogy Gyöngyösinek is, mint lelkipásztornak kijuttott a része a temetések körüli sok szolgálatból, az esztendő vége felé azonban valami, tőlünk nem ismert betegségben ő is csak összeroppant. Zeczi (Seres) István kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyvébe 1622 november 19-én azt jegyezte fel, hogy "Gyeongyeosy András V(ramat) uitety eó Fel(sége) Feyeruarra giogyttatni betegem, B(iró) V(ram) h(agyásából) az eo fel(sége) paranchiolattia-ra, attam alaya az Kalmar 4 louatt zekerett, az 4 Lotol Feyerwarigh Atta[m] fl. 3 den. 5o."³⁹⁾ E feljegyzés is azt bizonyítja, hogy nagyon kedvelt embere volt a fejedelemnek s ezért is fáradozott a megmentésén. Bizonyosan a saját orvosaival akarta gyógyíttatni, sőt nem lehetetlen, hogy az augusztus 29-én megérkezett új német professzorok⁴⁰⁾ között, akiket a fejedelem a fehérvári iskola fejlesztésére hozatott Németországból, a teológián, filozófián és filológián kívül, az orvosi tudományokhoz értő is vala s ennek kezelésére akarta őt reábizni, a segítség azonban embertől már nem jöhetett.

Segesvári krónikájában 1622 december 28-án arról emlékezik

38) ETA IV. 191.

39) Sáfár 1622: 224.

40) I. h. 1622: 103.

meg, hogy "holt meg az kálvinisták esperestek Kolosvárott, kit is tartának egy hétig és temették el nagy pompával az óvárbeli klastromban 4. januarii, kinek vala neve Gyöngyösi András."41)

Arra a körülményre való tekintettel, hogy a református gyülekezet csak husz esztendő múlva kapott tornyot és harangokat, ezért halottaikért ők is a nagypiaci unitárius templom harangjait huzatták össze. A Gyöngyösi vonatkozó adatok kutatása közben ezért kellett az unitárius egyházfiak számadáskönyvét is átlapoznom, itt azután december 28-án csakugyan meg is találtam, hogy "Cepimus pulsare Andreae Geongiosy Concionatory Trinit(ariorum) Vna viti(!)." Tehát valóban ezen a napon halt meg, minthogy ekkor csak egy uttal harangoztak, vagyis esteledés előtt, bizonyosan délután hunyt el. A következő napokon azonban már két-két ízben, mégpedig reggel és alkonyatkor huzták meg a nagy harangot. Január 1-én nem harangoztak, másodikától kezdve azonban ismét a szokott módon, mignem 1623 január 4-én "Pul(satum) est Andreae Geongiosy. Ma(jori Campana) Trib[us] Vit(i)b[us]. Ipso Etiam die Tumulatus est. Hisce Octo diebus pulsatu[m] est Eide[m] 10 et sex Vitib[us], et nihil solutu[m], p(er) d(omi)nos senatores Consenssu[m] est."42)

Az ingyen való harangozás tulajdonképpen nem a nagy tisztességadást jelenti, amit nem is várhatnánk a nem éppen barátságos viszonyban levő más felekezetű városi vezetőségtől, a magyarázatot azonban ott leljük meg, hogy az unitárius hit a város vallása lévén, így a templom s a harangok is a város tulajdonát képezték s minthogy Báthori Gábor rendelete következtében a kálvinista egyház szolgálói - az unitáriusokéval egyenranguan - minden közteher-től mentesek valának, ezért a harangozás díja sem terhelhetett senkit. Ezzel szemben valóban méltó megtiszteltetést találunk Henzler Benedek városi sáfár számadáskönyvének következő elszámolásában: "1623. Die 4. Jan. Keserwj Janos az Feieruary Puspók erkezven az Geöngyössy Andras Temetesere, Biro Vram akaratiabol

41) ETA IV. 192.

42) 1622. dec. 29-én "Iterum pul(satum) Andreae Geongiosy Ma(jori Campana) Duab[us] Vitibus." Dec. 30-án "pul. est Andreae Geongiosy Ma: Duabus Vitibus." Dec. 31-én "pul. est Andreae Geongiosy 2. Vitib[us]. Anno 1623: 1. Januarius non pulsavimus pr(a)eterquam[m] Andreae Geongiosy." Jan. 2-án "pulsatum est Iterum Andreae Geongiosy Ma. Duab[us]." Jan. 3-án "Pul: est Andreae Geongiosy Ma. duabus Vitib[us]." (Az unitárius egyházfiak 1623. évi számadáskönyve. 8. ó (Klt.)

kultem ajándékot," vagyis élelmiszert magának s a lovaknak abrakot.⁴³⁾ Minthogy Segesvári szerint Gyöngyösit nagy pompával temették el, bizonyos, hogy a koporsó felett mondott beszéd megtartására maga Keserői Dajka János püspök vállalkozott. Rajta kívül hihetőleg Szilvási K. Márton bánffihunyadi lelkipásztor, Bethlen Gábor másik kiválasztottja, Gyöngyösinek külső országokbeli tanuló társa prédikált,⁴⁴⁾ az orációt Csepel Ferenc kolozsvári második pap tarthatta, aki Bethlen István alumnusaként ugyanakkor tanult a heidelbergi akadémián, amikor Gyöngyösi meg Szilvási is ott hallgatták a tudós professzorok előadásait.

Abból a körülményből, hogy Henzler sáfár feljegyzése szerint a püspöknek 2 ludat, 2 tyukot, 14 font húst, 1 fehér kenyeret, 5 ejtel bort és 4 véka zabot küldött ajándékkul, megállapíthatjuk, hogy az egyéb adatokból is kikövetkeztetett osztószám tanúsága szerint Keserői Dajka tizenegyed magával jött Kolozsvárra, kíséretének tagjai pedig bizonyosan papi férfiakból teltek ki, megadandó a kellő tisztelet az elhunyt jeles lelkipásztornak.

Gyöngyösit tehát az óvárbeli klastromban temették el. Holtteste bizonyosan a templom földjébe ástott rakott sirba helyeztetett, mert hiszen ha a falakon kívül hantolták volna el, Segesvári abban az esetben a cintermet nevezte volna meg temetési helyül. Sirjának helyét ma már nem tudjuk, pedig föléje díszesen faragott sírfedőkövet helyezhettek. Hihető, hogy az 1697. évi tűzvész alkalmával erősen megrongálódott templomnak a jezsuita atyáktól történt átépítésekor tűnt el, avagy padozatképpen faragott lapjával lefelé fordított.

E tudósan képzett s az egykori Erdély világi és egyházi vezetőitől nagyra értékelt férfiú emléke igy minden külső nyom nélkül enyészett el. Csaknem hiába kutattam az emléktárgyak után is, hiszen még az a szentegyház is, amelyben egykor ő prédikált, az egykori gótikus helyett ma barokk köntösben áll előttünk. A halála óta eltelt tizenegy emberöltő, bizony, hosszú idő, amelyet könyvtárának is - tudtommal - csupán egyetlen kötete vészelte át. A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában találtam reája.

---

43) Sáfár 1623: 12.

44) Herepei János: Szilvási K. Márton. Kolozsvár, 1939. 24. (E kötetben: 199-235.)

A kötésre A K G névjelzésű szuperexlibris van benyomva, amely Andreas Kiséri Gyöngyösinus teljes névre oldható fel, alatta az elmosódott évszámból ma 1610 olvasható ki, de lehet ez 1616 is, amely időpont azután jobban is megfelel a külső országokbeli beszerzés és beköttetés lehetőségének. Bent a könyvben "Ex libris Andreae Geocengyeoesii" saját kezű tulajdonos-megjelölést találunk, alája pedig "Albis 5." van beírva.⁴⁵⁾ E könyvet tehát Gyöngyösi 5 albusért (denarius albus), vagyis Weisspfennigért vásárolta bizonyosan még Heidelbergben.

---

45) A kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtárában. P.220.sz.könyvtári jelzéssel volt elhelyezve.